

KOROŠKA SOCIALNA DEMOKRACIJA IN SLOVENSKO NACIONALNO VPRAŠANJE NA KOROŠKEM DO LETA 1914*

Janko Pleterški

Začetek organiziranega delavskega gibanja na Koroškem sega v leto 1869, ko je bilo v Celovcu ustanovljeno prvo delavsko izobraževalno društvo. Pobuda je prihajala iz nemškega Dunaja in Gradca in je na ta način tudi značaj organizacije bil nemški. Vendar so se že tedaj kazale določene skupne poteze z organizacijami v sosednih slovenskih kronovinah; na Štajerskem, kjer je bilo najbližje organizacijsko oporišče, so nemški delavski organizatorji tudi stali pred problemom organiziranja slovenskega delavstva v južnih delih dežele; na Kranjskem so tedaj mesta in znaten del delavstva bili še dvojezični in je tudi prvo organizacijsko delo bilo dvojezično; skupni so bili tudi prvi organizatorji (npr. znani radikalni anarhist Johann Most iz Augsburga na Bavarskem). Posebno občutne posledice za delavsko gibanje na Koroškem je imel proces proti ljubljanskemu radikalnemu socialistu Železnikarju in tovarišem leta 1884 pred celovškimi sodiščem. Železnikar je bil tedaj obsojen na osem let težke ječe zaradi veleizdajstva. V tej zvezi ni prenehalo samo delovanje delavskih organizacij v Ljubljani oziroma na Kranjskem, temveč tudi na Koroškem, kjer so se delavska društva sama razšla.

V tem prvem obdobju se je nacionalno vprašanje organizatorjem delavskega gibanja na Koroškem pojavljalo predvsem v obliki praktičnega problema, kako širiti socialistično agitacijo med delavci, ki nemškega jezika ne razumejo. Dejstvo, da so taki delavci bili, se je dozdevalo bolj ovira kot pa faktor boja za demokratizacijo političnega življenja. Čeprav so zgodnji socialdemokratski organizatorji gledali na nacionalno vprašanje kot na stvar meščanstva, od katere se mora proletariat kar najbolj distancirati, je vendar že tedanja delavska organizacija na Koroškem bila pod močnim vplivom nemškega meščanstva nacionalizma, delavski pevski zbor iz Celovca je sodeloval na nemških rodoljubnih manifestacijah ob francosko pruski vojni leta 1870.

Obnova in novi zamah socialnodemokratskega gibanja na Koroškem po hainfeldskem kongresu 1889 sta bila delo domačih delavskih aktivistov, med njimi v prvi vrsti ključavničarja in kleparja Ferdinanda Perlorniga, rojenega v slovenskem delu Koroške. On je bil tisti, ki je na hainfeldskem kongresu priporočal ustanovitev socialnodemokratskega glasila v slovenskem jeziku za vse dežele, v katerih so živeli Slovenci in tudi za Koroško.

V 90. letih 19. stoletja proces formiranja slovenskega naroda še ni bil končan, posebno ne v obrobni področjih pod močnim nemškim pritiskom, kakor je bilo to na Koroškem. Slovenskemu narodnemu gibanju se je tedaj na Koroškem pridružila že velika večina kmetov, katerim je konservativna slovenska stranka pod vodstvom nižje duhovščine obljubljala rešitev iz krize kmečkega gospodarstva. Mestno prebivalstvo koroških mest in trgov pa se je kljub temu, da je bilo v veliki meri slovenskega porekla, pridružilo liberalnemu političnemu taboru, ki je bil na Koroškem istočasno tudi nemški, potem ko je poskus oblikovanja slovenskega liberalnega meščanskega gibanja v 70. letih ostal brez trajnih posledic. S tem v zvezi je bilo odprto tudi vprašanje stališča slovenskega delavstva do narodnega gibanja. Na Kranjskem, južnem Štajerskem in na Primorskem, kjer je močni dotok vaškega prebivalstva v industrijska središča le-tom hitro dajal slovenski značaj, se je tudi delavska organizacija kmalu prilagodila in prevzela slovenski značaj, kar se je dokončno izrazilo z ustanovitvijo

* Besedilo komunikacije, prebrane na III. kongresu zgodovinarjev FLRJ v Ljubljani 7. decembra 1961. Za tak namen ni bilo primerno besedila opremljati s podrobnim navajanjem virov in bi to bilo tudi težko, ker gre za povzetek večjega poglavja iz obsežne razprave o nacionalni in politični usmeritvi prebivalstva slovenskega dela Koroške v letih 1848 do 1914, ki je opremljena z vso kritično aparaturo; za zdaj je še v rokopisu. Za to objavo naj zadostuje, da bodo na koncu sumarično navedeni viri in literatura, na katere se študija opira. — J. P.

Jugoslovanske socialne demokratske stranke leta 1896. Na Koroškem je položaj bil do neke mere drugačen.

Na Koroškem je že sredi 19. stoletja obstajala močna železarska industrija skupaj z rudarstvom in s podjetji za predelavo kovin in v zvezi s tem tudi dosti številno delavsko prebivalstvo (po sodobnih domnevah ena četrtina celotnega prebivalstva). Ta industrija je bila zelo decentralizirana in raztresena po vsej deželi; delavsko prebivalstvo ni bilo zbrano v mestih, marveč v številnih manjših središčih daleč po podeželju. Ravno v slovenskem delu Koroške je delal velik del te industrije in je zato delavski element tudi med slovenskim prebivalstvom bil tudi že v začetku narodnega gibanja sorazmerno dobro predstavljen. V 70. letih je koroško železarstvo zajela huda kriza, zaradi katere je ob koncu 19. stoletja propadla skoraj vsa ta industrija in z njo zvezane gospodarske dejavnosti. Ker istočasno ni nastajala nova industrija v mestnih središčih v večjem obsegu, tudi ni prišlo do močnejšega dotoka vaškega prebivalstva v mesta. Znatno del koroških kovinskih delavcev, zlasti najbolj kvalificiranih, je moral emigrirati, del pa se je vrnil nazaj v kmečko gospodarstvo.

Takšen razvoj je imel občutne posledice: število delavstva je stagniralo tri desetletja, koroška mesta so sorazmerno počasneje rasla (z izjemo trgovskega in železničarskega središča Beljaka), njihov etnični značaj se je manj spremenjal in vodilni sloj nemškega meščanstva je tako mogel vsaj na videz ohraniti njihov nemški značaj. Po drugi strani nacionalno razgibano kmečko prebivalstvo ni prehajalo v delavske vrste na slovenskem delu Koroške v takšni meri, ki bi zadostovala, da bi tudi v ta del prebivalstva narodna zavest hitreje prodirala. Slovenski delavci so v veliki meri ostajali na stališču »naivnega delavskega kozmopolitizma«, če uporabimo avstromarksistični izraz.

Šele v začetku 20. stoletja je industrijsko prebivalstvo Koroške zopet začelo absolutno in relativno rasti, vendar zdaj v nemškem delu precej hitreje kot pa v slovenskem, kjer je kriza trajala še naprej. Vendar se slovenski del dežele ne razlikuje občutneje od nemškega po deležu delavskega prebivalstva. Podatki uradne avstrijske statistike o občevalnem jeziku v kombinaciji z zaposlitvijo v gospodarskih panogah in s položajem v poklicu so bili objavljeni šele za popis leta 1910, čeprav so jih zbirali tudi že leta 1900. Tedaj je na Koroškem v panogah industrija in obrt in pa trgovina in promet bilo 36.859 delavcev z nemškim in 5851 delavcev s slovenskim občevalnim jezikom ali 86 % nemških in 14 % slovenskih delavcev. Splošno sorazmerje med obema jezikoma po teh podatkih pa je tedaj na Koroškem bilo 79 % nemškega in 21 % slovenskega jezika, kar pomeni, da bi zaradi procentualnega zaostajanja delavcev s slovenskim občevalnim jezikom precejšen del delavcev v slovenskem delu Koroške, približno ena tretjina, moral biti nemški. Podrobnejša analiza pokaže, da je število slovenskega delavstva bilo dosti večje, da podatek avstrijske statistike upošteva samo delavce, ki so znali edino slovenski jezik, medtem ko delavce, ki so razen svoje materinščine več ali manj govorili tudi nemški, prišteva k nemškemu jeziku. V prejšnjih desetletjih je število enojezičnih slovenskih delavcev bilo najbrž še znatno večje, čeprav je tudi dvojezičnost že v 60. letih bila reden pojav pri obrtniških delavcih-puškarjih v Borovljah.

Koroška socialna demokracija (KSD) v organizacijskem pogledu ni upoštevala etnične strukture dežele in delavstva in se je oblikovala kot nemška organizacija, ki je po delitvi stranke po narodnostih leta 1897 v celoti prišla v sklop nemške socialno demokratske stranke Avstrije. Slovenski značaj delavstva je upoštevala samo tako, da je delno uporabljala v agitaciji tudi slovenščino in v ta namen širila tudi slovenski socialno demokratični tisk.

Kljub temu je nemška organizacijska osnova pomenila oviro za hitro širjenje socialne demokracije v slovenskem delu dežele, zlasti še v vzhodnem in južnem področju, bolj oddaljenem od mest Celovca in Beljaka. Nemška organizacija je zlasti težje prodirala med slovenske kmečke delavce, ki so na Koroškem sploh posebno številni.

Po drugi strani pa je nacionalni faktor v nekaterih slovenskih kmečkih področjih deloval v korist socialne demokracije, zlasti tam, kjer je nemška volilna geometrija skrajno otežkočala ali celo onemogočala Slovincem samostojno nastopanje na volitvah in kjer je za Slovence glasovanje za socialno

demokratskega kandidata bilo boljša rešitev kot pa da bi brez izgleda na uspeh nastopali samostojno ali pa se abstinirali. Že volitve v splošnem volilnem razredu (državne 1897 in 1901 in pa deželne 1902) so pokazale razmeroma velik vpliv socialne demokracije v nekaterih agrarnih področjih zlasti v narodnostno mešanem okraju Beljak. Tudi slovenske kmečke občine pri tem niso zaostajale. Vendar je splošni faktor, ki na Koroškem pospešuje širjenje socialne demokracije v agrarnih področjih, že omenjena mnogoštevilnost kmečkega delavstva, v slovenskem delu dežele manj učinkovit, z njim lahko pojasnimo le socialno demokratsko večino v štirih čisto agrarnih občinah severno od Velikoveca na pobočju Svinške planine. V drugih slovenskih kmečkih občinah, kjer so socialni demokrati dobivali večino ali velike deleže glasov, je bil odločilen omenjeni nacionalni moment. V vrsti takšnih občin opazujemo, kako glasovi po večkrat prehajajo od slovenske konservativne stranke k socialni demokraciji takrat, kadar je bilo treba preprečiti uspeh nemško nacionalne stranke (Kostanje, Lipalja ves, Žabnice, Vernberk, Svetna ves, Straja ves, Bekštanj in druge).

Nasprotno pa je v nekaterih slovenskih industrijskih občinah, kjer se je socialnemu izkoriščanju že desetletja priključeval še močan nacionalni pritisk s strani nemških industrijskih podjetij, nastala tako veliko odvisnost delavskih volilcev od nemško nacionalne stranke, da socialna demokracija tja dolgo ne more prodreti. Primeri takšnih občin so Bistrica v Rožu, Slovenji Plajberk, Mežica.

Na parlamentarnih volitvah po volilni reformi (1907 in zlasti 1911), ki je umetno ustvarila vrsto mešanih volilnih okrajev na Koroškem, so slovenske manjšine v takšnih okrajih iz narodnostnih razlogov vedno bolj glasovale za internacionalno KSD, da bi preprečile izvolitev nemško nacionalnega kandidata. To tendenco najočitneje ilustrira primer izrazito agrarnega sodnega okraja Rožek, ki je bil priključen nemškima sodnima okrajema Feldkirchen in Millstatt v enem volilnem okraju. Leta 1907 je skupni nemško slovenski klerikalni kandidat v tem sodnem okraju dobil 58 % glasov, KSD pa niti ne 7 %. Na volitvah 1911 slovenska stranka ni več kandidirala, tudi ne skupno z nemškimi klerikalci, podprla je KSD. To pot je nemški klerikalni kandidat dobil manj od 1 % glasov, medtem ko je KSD dosegla 59 % glasov, kar je istočasno bil največji odstotek na vsem Koroškem. Analiza volitev kaže, da bi si KSD lahko z načelnejšim stališčem v vprašanju enakopravnosti Slovencev zagotovila vsaj tri državno zbornske mandate (namesto dveh oziroma le enega v letih 1907 oziroma 1911).

Nacionalno vprašanje se je postavljalo tudi kot problem osveščanja in organiziranja slovenskih delavcev, ki so na Koroško prihajali s Kranjskega in Štajerskega, večji del z vasi, in ki so nižali raven mezd in istočasno bili politično pod vplivom stranke nemškega kapitala. Znan je primer množičnih protiklerikalnih demonstracij neorganiziranih slovenskih delavcev leta 1899 v Celovcu pod vplivom nemških liberalcev; znano je, s kakšnimi težavami je socialna demokracija prodirala med slovenske rudarje v Rablju, kamor so slovenski delavci prihajali s Primorskega na delo samo čez teden, od nedeljah pa so se vračali k svojim družinam; znan je pritek slovenskih delavcev s Štajerskega v premogovnik Leše in druge jame Mežiške doline, od koder so potem večji del odhajali naprej v Westfalijo in drugam. Ravno v Lešah še leta 1910 ni bilo socialno demokratske organizacije, socialne razmere pa so bile izredno težke, tako da je prihajalo do spontanih stavk (1908 in 1910). Precej podoben problem so pomenili tudi italijanski zidarji in gozdni delavci, ki so prihajali v tisočih na Koroško, od koder so se po določenem času spet vračali domov. Leta 1902 je deželna konferenca KSD sklenila prirediti agitacijske turneje med slovenskimi in italijanskimi delavci. Medtem ko je italijanska turneja bila uresničena in ko so za italijanske delavce izdajali celo poseben list (»Il segantino«), za slovenske delavce niso storili kaj podobnega.

Končno, na Koroškem se je kot tekmeč pojavila konec 19. stoletja tudi slovenska krščansko socialna delavska organizacija. Njeni uspehi so bili omejeni, vendar ne nepomembni. Zlasti na področjih, kamor nemška KSD še ni mogla prodreti, se je začela utrjevati slovenska klerikalna delavska organizacija. V Bistrici v Rožu, kjer je bila pomembna kovinsko predelovalna industrija

zvezana s Kranjsko industrijsko družbo, so delavci množično pristopili tej organizaciji in ji prepustili tudi vodstvo stavke leta 1908.

Kljub vsem načelnim in praktičnim aspektom, v katerih se je pred delavsko gibanje na Koroškem postavljalo nacionalno vprašanje, nemška KSD tega vprašanja nikoli ni posebej obravnavala, ne do brnskega kongresa 1899, ne po njem. Na brnskem kongresu nacionalno vprašanje na Koroškem ni bilo omenjeno. Celo poznejše izjave o tem vprašanju s strani KSD so bile tako redke, da je kolikor toliko celovit pregled njene politike o tem vprašanju možen samo s pomočjo podrobnega pregledovanja njene vsakdanje politične prakse.

Seveda KSD v nacionalnem vprašanju kot tudi v drugih vprašanih delavske politike ni šla čez splošni okvir, ki ga je v Avstriji postavljala avstro-marksistična doktrina. Vendar je tudi v tem okviru bilo več variant.

Bistvo debate brnskega kongresa se je reduciralo na vprašanje politične teritorialne ali kulturne personalne avtonomije, kar je praktično pomenilo ali etnična razdelitev zgodovinskih kronovin ali njihova ohranitev. Nemški delegati, katerih stališča je kongres sprejel, so bili v veliki večini za razdelitev po etničnih vidikih in poudarjali so, da je treba s pomočjo fiksiranja ozemlja posameznih narodov zagotoviti njihov obstoj tudi v prihodnosti, pri čemer so imeli pred očmi v prvi vrsti položaj v čeških deželah, kjer so migracije navidezno šle na škodo nemške etnične substance. Tudi manjšina, ki je priporočala personalno avtonomijo, je izhajala od dejstva velike dejanske premoči nemškega naroda in, kadar je govorila, da so tudi takšni narodi, ki propadajo, gotovo ni mislila na nemškega. Le najmanjši del nemških delegatov je poudarjal, da je teritorialna avtonomija potrebna kot pogoj za dejansko narodnostno enakopravnost in da ta za Nemce v resnici pomeni samo izgubo privilegijev na račun drugih, ne pa zoževanje njihovih pravic.

Brnski program je za slovenski narod pomenil predvsem priznanje pravice na teritorialno politično zedinjenje. Na prakso KSD pa to ni vplivalo in prav nič v njej ni upravičevalo pričakovanja, da bo bodoča slovenska avtonomna enota obsegla tudi slovenski del Koroške. V tem pogledu je KSD zastajala celo za nemškimi levimi meščanskimi liberalci, ki so v tem času še predvidevali etnično razdelitev Koroške in zedinjenje njenega slovenskega dela z drugimi slovenskimi deželami (načrt Richarda Charmatza 1904. leta), nadaljujoč tradicijo zamisli nemške levice v letu 1848.

KSD se je bojevala proti klerikalizmu kot glavnemu političnemu nasprotniku, ne oziraje se na njegov nacionalni značaj in pri tem ni načelno izločevala demokratičnega pomena prizadevanj slovenske stranke za nacionalno enakopravnost. V začetku se KSD tem prizadevanjem tudi ni upirala, toda leta 1903, ko je slovenska stranka okrepila jezikovne politične zahteve s perspektivo političnega zedinjenja vseh slovenskih področij in obenem stopila v novo obdobje svoje klerikalizacije, se je KSD direktno uprla enakopravnosti slovenskega jezika v delovanju upravnih in sodnih oblasti. V svoji polemiki je brez pridržka sprejemala osnovno tezo nemškega nacionalizma, namreč da je ohranitev tradicionalnega podrejenega položaja Slovencev pogoj za narodnostni mir na Koroškem, da vsako aktivnejše zavzemanje za slovensko jezikovno enakopravnost pomeni motenje tega miru, in končno, da koroški Slovenci pravzaprav sami ne žele takšne enakopravnosti in da so vse te zahteve samo posledica vmešavanja tujih hujskačev, to je iz drugih slovenskih dežel, kar pa je s stališča koroškega deželnega patriotizma nedopustno. KSD je celo nasprotovala rabi slovenskega knjižnega jezika in trdila, da preprostemu ljudstvu na Koroškem ni razumljiv. Delavcem pa je kar naravnost priporočala, naj ne zahtevajo uporabo slovenščine kot uradnega jezika. Z besedami je priznavala pravico Slovencev na nacionalno enakopravnost, prav nič pa ni pojasnila, kakšne bi njihove pravice mogle biti.

Takšna stališča ni bilo mogoče več opravičevati s klerikalnim značajem slovenske stranke, šlo je že za dejansko zamikanje nacionalnega vprašanja na Koroškem in za težnje ohraniti privilegirani položaj nemškega elementa. V istem času je glasilo KSD kazalo veliko skrb za nemški jezik in za ohranitev nemške narodnosti. Iz idejnih razlogov je KSD podpirala nemška meščanska liberalna šolska društva (Freie Schule, Deutscher Schulverein), pri tem pa svobodomisel-

nih težej ni ločevala od njihove praktične germanizacijske dejavnosti, ki je bila pri njih v ospredju. S tem je dejansko otežkočala demokratična prizadevanja za enakopravnost slovenskega jezika v osnovnih šolah.

V skladu s splošno socialno demokratično taktiko, ki je podpirala liberalne stranke proti klerikalnim, je KSD na volitvah pomagala kandidatom nemške nacionalne stranke, ki pa je v tej deželi že tako in tako ves čas imela veliko absolutno večino in bila glavni predstavnik nemškega agresivnega nacionalizma. Prvikrat je s takšno taktiko dejansko dosegla poraz slovenskega kandidata na volitvah 1905, ne oziraje se na to, da je tedaj šlo za edini državnozbornski mandat, ki ga je volilni sistem Slovincem na Koroškem teoretično omogočal.

Boj za volilno reformo, ki je po namenu avstrijske socialne demokracije imel izrazito tudi značaj boja za kompromis med avstrijskimi narodnostmi, je v stališča KSD vnesel nekaj več načelnosti. Temu je pripomogel tudi konkretni položaj na Koroškem, kjer so nemški in slovenski klerikalci zahtevali splošno, enako in neposredno volilno pravico brez omejitev, medtem ko so nemški nacionalci postavljali pogoj enoletnega bivanja in zahtevali pluralno pravico. Znano je, da je volilna reforma 1907 hudo diskriminirala koroške Slovence, ko je dodelila le majhen del slovenskega področja v en volilni okraj, ostalo slovensko ozemlje pa razkosala v šest volilnih okrajev, od katerih je vsak imel nemško večino. Ob tej priložnosti se je deželni odbor KSD postavil na načelno stališče in ugotovil pravico koroških Slovencev na vsaj dva mandata. Prišlo je do začasnega političnega zblizanja s slovensko stranko, ki pa je kmalu postalo nemogoče, ker se je ta stranka iz protesta proti diskriminacijski razdelitvi volilnih okrajev direktno postavila po robu volilni reformi.

KSD je volilno reformo seveda sprejela ne glede na njene pomanjkljivosti in se v naslednjem obdobju držala njenih določb. Na državnozbornskih volitvah 1907 in 1911 je dosledno spoštovala oktroirano nacionalno razdelitev na Koroškem. V slovenskem volilnem okraju je kandidirala slovenskega socialnega demokrata iz vrst jugoslovanske socialno demokratične stranke. Za primer ožjih volitev med nemškim in slovenskim meščanskim kandidatom pa je bila pripravljena na abstinenco, da bi olajšala zmago slednjega. Takšno stališče je ustrezalo tudi dejanskemu razpoloženju slovenskih socialnih demokratskih delavcev, med katere je v tem času narodna zavest kljub vsemu prodirala. Pri deželnih volitvah leta 1909 je v splošnem volilnem razredu prišlo do ožjega volilnega boja med nemško nacionalnim in slovenskim klerikalnim kandidatom za edini možni slovenski mandat v tem razredu. V skladu s splošno taktiko in s stališča, da nacionalni kompromis ne velja za deželne volitve, je vodstvo KSD dalo svojim volilcem navodilo, naj glasujejo za nemško nacionalnega kandidata. Vendar slovenski socialdemokratski delavci v veliki meri niso sledili temu navodilu, temveč so spontano glasovali za slovenskega kandidata ali pa se glasovanja vsaj vzdržali. Tako je le-ta dobil veliko večino v slovenskem delu volilnega okraja, pičlo zmago nemške nacionalne stranke pa so odločili šele socialdemokratski glasovi v ožjem mestu Celovec in v njegovi severni in zahodni ponemčeni okolici. — V drugih volilnih okrajih je KSD, ne glede na slovenske manjšine, poudarjala njihovo politično pripadnost nemškemu narodu; v enem primeru (leta 1907 — volilni okraj Velikovec — Eberstein — Althofen) je preprečila izvolitev skupnega kandidata nemških in slovenskih klerikalcev, ki je bil slovenske narodnosti.

Splošno priznanje narodnostnega značaja slovenskega volilnega okraja pa ni vplivalo na organizacijsko prakso KSD; organizacija je tukaj tudi naprej imela nemški značaj in je tvorila del nemške socialne demokratske stranke Avstrije.

Pomemben dokument je nastop koroškega socialdemokratskega poslanca v dunajskem parlamentu Rieseja leta 1910, ko je slovenski koroški poslanec zahteval nujno razpravo zaradi eksemplarne tretacije nekega župana, ki je na železniški postaji v Celovcu zahteval vozovnico v slovenskem jeziku. Riese je sicer spoznaval dejstvo, da jezikovni spopadi nimajo samo kulturnega značaja, marveč da so simptomi bodočih državno političnih obračunov med Nemci in Slovenci, ki bodo odločili o vprašanju, ali bodo Nemci ohranili pot do Trsta v

svoji posesti; vendar v tem obračunu slovenskemu narodu ni priznal pravice na samoodločbo, marveč samo pravico na kulturno avtonomijo. Glede Slovencev na Koroškem pa ni obsodil postopka nemških oblasti, poudarjal je, da slovenski delavci nimajo škode od tega, če železnica posluje samo v nemškem jeziku, prizadevanja za enakopravnost slovenskega jezika pa je označil kot nepotrebno izzivanje narodnostnih spopadov, ki služi samo koristim slovenskega meščanstva. Iz vsega njegovega nastopanja izhaja mnenje KSD, da za Slovence na Koroškem prihajajo v poštev samo manjšinske pravice, ne pa teritorialna avtonomija v zvezi z drugimi slovenskimi deželami. Tudi to pot te manjšinske pravice niso bile definirane. Riese je vlogo KSD v nacionalnem spopadu omejil na skrb, da bi se delavstvo tega spopada popolnoma vzdržalo in združilo vse sile za izboljšanje svojega gmotnega položaja ne glede na narodnostno pripadnost.

Pri nadomestnih volitvah leta 1912 v narodnostno mešanem volilnem okraju Beljak, ko je šlo za edini socialno demokratiški mandat v deželi, je KSD v volilnem boju proti nevarnemu tekmeču — vsemiški stranki — celo začela s taktiko nacionalističnega licitiranja z nemškim patriotizmom, pri čemer je pač računala, da bodo slovenski volilci kljub temu spet volili njenega kandidata, ker niso imeli boljše izbire.

KSD se ni trudila, da bi dosegla revolucionarno enotnost nemškega in slovenskega proletariata, v besedah je bila internacionalna, dejansko pa je pri slovenskem delavstvu pospeševala asimilacijsko miselnost. V tem se je izražalo splošno pomanjkanje revolucionarnih političnih namenov. Po prvih spopadih leta 1890 na Koroškem ni bilo več pomembnejših stavkovnih akcij, ki bi jih bila začela in vodila KSD. Edina izjema je stavka v premogovniku Leše leta 1900, ki je nastala v zvezi z gibanjem na Štajerskem, Češkem in Moravskem. Vse druge, precej redke stavke, so se začenjale spontano zaradi težkih življenjskih pogojev (rudnik svinca Rabelj 1900 in 1904, kovinska industrija Bistrica v Rožu 1908, premogovnik Leše 1908 in 1910). Potem ko je bila sprejeta volilna reforma, so politične aspiracije in ustvarjalnost KSD močno upadle. Deželna konferenca leta 1910 je priznala, da na Koroškem ni nobenega globljega množičnega gibanja ali širše zasnovanih političnih akcij.

V zadnjih letih pred prvo svetovno vojno, ko je agresivni pritisk nemškega nacionalizma vedno bolj naraščal in ko je poskušal organizirati množične prireditve na slovenskem področju, da bi paraliziral slovensko narodno gibanje v duhu trialističnega jugoslovanskega programa, je geslo KSD za abstinenco delavstva od nacionalnih spopadov objektivno slabilo učinkovitost teh nemških poskusov. Medtem ko se je slovensko gibanje opiralo na množično podporo kmetov, meščanska nemško nacionalna akcija ni bila uspešna zaradi abstinence množic, ki so bile pod vplivom KSD (poskus tako imenovanega »Koroškega dne« v Sinči vesi 19. aprila 1914).

Že tedaj je bilo očitno, da je v koroškem nacionalnem vprašanju odločilna sila delavska stranka. Slovenska meščanska politika na Koroškem ni storila ničesar, da bi v prihodnjem odločilnem spopadu za uresničenje naravne pravice slovenskega naroda na samoodločbo zagotovila vsaj takšno relativno ugodno stališče KSD.

Literatura in viri

Monografije o zgodovini delavskega gibanja na Koroškem še ni, še manj o tem specialnem vprašanju. Nekaj najdemo v splošnih zgodovinah avstrijske socialne demokracije (L. Brügel, J. Hannak), skoraj ničesar pa delih meščanskih koroških zgodovinarjev, kolikor ne gre za podatke o gospodarskem razvoju Koroške (zlasti: Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart, Klagenfurt, 1953, in H. Wiessner, Geschichte des Kärntner Bergbaues, I—III, Klagenfurt, 1950, 1951, 1953). Veliko več se je s problemom pečalo slovensko zgodovinarstvo, ki je opozorilo na nekatere bistvene momente. Najpomembnejše razprave, članki in knjige: F. Zwitter, Koroško vprašanje, Sodobnost V, Ljubljana, 1937; B. Grafenauer, Germanizacija treh Avstrij, Koroški zbornik, Ljubljana, 1946; D. K. (Dušan Kermavner), O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa, Novi svet, V,

Ljubljana, 1950; isti, Slovenske stranke v volilnoreformni situaciji in narodnostna politika slovenske socialne demokracije v letih 1905—1907, Novi svet, VII, Ljubljana, 1952; isti, Narodnjaštvo in socializem pred polstoletjem, Naša sodobnost, II, Ljubljana, 1954; isti, Narodnostna delitev avstrijske socialne demokracije v luči zgodovinskih pogojev in boljševiške kritike, Naša sodobnost, IV, Ljubljana, 1956; isti, Zakaj ni slovenska socialna demokracija organizirala delavstva na Koroškem?, Naša sodobnost, V, Ljubljana, 1957; isti, »Koroška« krivda in nekrivda slovenske socialne demokracije, Naša sodobnost, VI, Ljubljana, 1958; L. Ude, Zakaj ni slovenska socialna demokracija organizirala delavstva na Koroškem?, Naša sodobnost, V, Ljubljana, 1957; F. Zwitter, Vprašanje koroške kandidature Ivana Cankarja leta 1907, Koledar Slovenske Koroške 1958, Celovec-Borovlje; J. Pleterski, Politični profil koroškega časopisa »Mir«, Zgodovinski časopis, X—XI, Ljubljana, 1956—57; Ivan Mohorič, Industrializacija Mežiške doline, Maribor, 1954; od avstrijskih avtorjev prispeva le R. Cefarin, Beiträge zur Geschichte des kärntnerischen Tagesschrifttums, Geschichte des Zeitungswesens in Kärnten, Carinthia I, letnik 142, Klagenfurt, 1952. Raziskava ni obsegla arhivov avstrijskih oblasti in se naslanja le na veliko množino tiskanih sodobnih virov; v prvi vrsti so to letniki nemških socialdemokratskih glasil za Koroško »Der Volkswille« in »Arbeiterwille«, a tudi meščanskih »Freie Stimmen«, »Kärntner Tagblatt«, slovenskega »Mira« in »Koroška«. Upoštewane so tudi nekatere sodobne politične brošure in letaki, zlasti pa še zapisniki kongresov splošne avstrijske in nemške avstrijske socialne demokracije. Volitve so obdelane po objavah v »Österreichische Statistik«, podrobni krajevni razvoj pa je bilo moč rekonstruirati samo po sodobnem političnem tisku. Med izdajami virov lahko naštejemo le: Zgodovinski arhiv KPJ, tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd, 1951, in pa F. Grafenauer, Moja leta, zbral in uredil dr. J. Felaher, Svoboda, III in IV, Celovec, 1950 in 1951.

KOROŠČEVO PREDAVANJE O POSTANKU JUGOSLAVIJE

Silvo Kranjec

Spomini vodilnih politikov so kljub znanim pomanjkljivostim te vrste virov zelo koristni za spoznavanje novejšje zgodovine. Zato je obžalovati, da imamo Slovenci iz časov nastajanja stare Jugoslavije in iz dobe med obema vojnama malo takega gradiva. Medtem ko je B. Vošnjak obširno popisal svoje politično delovanje zunaj habsburških meja med prvo vojno, so naši politiki znotraj monarhije v tem pogledu malo storili. Spomini, ki so jih napisali Šuklje, Hribar, Tuma in Prepeluh, ne nudijo mnogo za to dobo, nekaj memoarskih člankov je objavljenih v zborniku »Slovinci v desetletju 1918—1928« (uredil dr. Josip Mal, Ljubljana 1928). K temu še lahko prištejemo Zerjavov članek o ženevskem paktu (Misel in delo II, str. 92 sl.) in morda še Sušteršičevo polemično brošuro (Moj odgovor, Ljubljana 1922).

Tem večje vrednosti je zato predavanje dr. Antona Korošca z naslovom »Postanek Jugoslavije«, ki ga je imel na prosvetnem večeru Prosvetne zveze v Ljudskem domu v Ljubljani 16. oktobra 1925.¹ Predavanje je v hrvatskem prevodu objavil dr. Bogdan Krizman (Historijski Pregled V, 1959, str. 64 sl.), kjer omenja med drugim, da je »sačuvan stenogram predavanja«. Hrvatski prevod je napravljen po menda edini ohranjeni kopiji prepisa stenograma, ki jo hranim in ni natančen (na nekatere napake bom opozoril pod črto). Ker je tudi ne glede na to edino pravilno, da ima zgodovinar ta vir na razpolago v slovenskem izvorniku, ga objavljam z nekaterimi pripombami glede njegovega postanka, ki za njegovo kritično uporabo niso brez pomena.

Na koncu moje knjige »Kako smo se zedinili« (Celje 1928) je pomotoma naveden datum 16. oktober 1924. Na napako me je opozoril tov. Franček Saje, za kar se mu tudi tu zahvaljujem. V tem smislu je popraviti tudi datum v hrvatski objavi.